

Mariusz Dzięglewski
Uniwersytet Pedagogiczny w Krakowie

LITERATURA W GORSECIE SOCJOLOGII KULTUROWEJ PIERRE’A BOURDIEU

Grzegorz Jankowicz, Piotr Marecki, Alicja Pałęcka, Jan Sowa i Tomasz Warczok. *Literatura polska po 1989 roku w świetle teorii Pierre’a Bourdieu. Raport z badań.* Kraków: Korporacja Ha!art, 2014, 270 s.

Pod koniec 2014 roku nakładem wydawnictwa Ha!art ukazał się raport z badań zatytułowany *Literatura polska po 1989 roku w świetle teorii Pierre’a Bourdieu*. Raport wnosi znaczący wkład do współczesnej socjologicznej refleksji nad literaturą, uzupełnia lukę pomiędzy literaturoznawczymi generalizacjami i kulturoznawczymi studiami przypadków. Monografia jest rezultatem jednego z etapów szeroko zakrojonego projektu realizowanego ze środków Narodowego Centrum Nauki. W ramach projektu zaplanowano dwie kolejne publikacje: tom zawierający tłumaczenia tekstów ze współczesnej socjologii literatury oraz podręcznik akademicki, który w założeniu badaczy stanowić będzie wprowadzenie do literatury polskiej ostatniego dwudziestopięciolecia. Autorzy raportu – Grzegorz Jankowicz, Piotr Marecki, Alicja Pałęcka, Jan Sowa i Tomasz Warczok – podjęli bardzo ambitne i nowatorskie zadanie: próbę opisanego ostatniego dwudziestopięciolecia literatury polskiej w ramach systemu pojęciowego i języka Pierre’a Bourdieu. Autorzy projektu zadbali o stworzenie interdyscyplinarnego, spójnego zespołu badawczego, w którego skład weszli literaturoznawcy, kulturoznawcy, teoretycy literatury i socjologowie. Badania poprzedzono warsztatami nad specyficznym słownikiem Bourdieu – słusznie zakładając, iż teoria autora *Dystynkcji* stanowi spójny system, a jej zastosowanie wymaga znajomości i zrozumienia wszystkich podstawowych pojęć i ich wzajemnych powiązań. Aplikacja teorii, jak też i narzędzi badawczych Bourdieu, z takich jego prac jak *Reguły sztuki. Geneza i struktura pola literackiego* (2001) czy *Dystynkcja. Społeczna krytyka sądzienia* (2005) na grunt polski – z wielu względów problematyczna – w wykonaniu badaczy nie ma charakteru instrumentalnego, lecz krytyczny. Takie podejście pozwala na weryfikację przydatności ramy teoretycznej Bourdieu do analizy zjawisk i procesów związanych z produkcją literacką

w szybko zmieniającej się rzeczywistości literackiej po 1989 roku. Głównym celem, jaki postawili sobie badacze, było pytanie o autonomię pola literackiego w Polsce po 1989 roku. Tak postawiony cel wymaga analitycznego opisu struktury pola, głównych jego aktorów (wydawnictw, pisarzy i pisarek, agentów literackich, redaktorów prowadzących i specjalistów PR), dynamiki pola oraz jego relacji w stosunku do innych pól – ekonomii, mediów i edukacji. Wybrane elementy badań (np. analiza zawartości podręczników szkolnych pod kątem obecności w nich tematyki dotyczącej literatury współczesnej) wpisują się w klasyczną socjologię literatury, jednak jako całość projekt wybiega poza ten zakres wkraczając – jak cała twórczość Bourdieu – w obszar socjologii kulturowej. Jeffrey Alexander zalicza teorię kulturową autora *Dystynkcji* do „słabych programów” socjologii kulturowej obok dorobku badaczy z kręgu szkoły w Birmingham, prac Michela Foucault oraz badań nad „produkcją i odbiorem kultury” (Alexander 2010: 109). Przyczyny takiej klasyfikacji dzieła Bourdieu upatrywać należy w postrzeganiu kultury, która działając poprzez habitus funkcjonuje jako „zmienna zależna” (Alexander 2010:107). Teza ta nie może być zarzutem pod adresem autorów raportu, którzy konsekwentnie stosując aparat pojęciowy Bourdieu i badając zjawiska literackie w Polsce po roku 1989, dostrzegają „pęknięcia” w gorsecie socjologii francuskiego badacza, swoiste punkty nieprzystawalności siatki pojęć do rzeczywistości empirycznej.

Raport składa się z trzech części merytorycznych poprzedzonych niezbędnym wstępem teoretycznym, w których przeprowadzono krytyczną analizę danych empirycznych uzyskanych w poszczególnych etapach badań. W części pierwszej opisano możliwe formy heteronomii i autonomii pola literackiego, jego relacje z innymi polami społecznymi: ekonomicznym, medialnym, edukacyjnym oraz formy celebracji, takie jak: festiwale literackie rozumiane jako specyficzne łączniki pomiędzy różnymi obszarami pola (s. 83). Część druga monografii opiera się na jakościowej analizie struktury i dynamiki uniwersum pola literackiego. W ramach badania struktury uwzględniono takich aktorów, jak: wydawnictwa, środowiska literackie, nagrody, krytykę literacką, media oraz agentów literackich i specjalistów PR. Część trzecią poświęcono habitusowi pisarzy i pisarek w odniesieniu między innymi do takich kategorii, jak: warsztat pisarski, kondycja materialna, relacje z wydawnictwami i agentami. Raport kończy krótkie podsumowanie w formie ogólnych wniosków i aneks, w którym – zgodnie z mertonowskim etosem czystej nauki (Merton 2002) – badacze zamieścili narzędzia analityczne umożliwiając swobodny dostęp do swojego warsztatu badawczego.

Dużym atutem monografii jest staranne i wielowymiarowe przygotowanie metodologii badań, w ramach której badacze wykorzystali takie techniki, jak: analiza danych zastanych (raporty dotyczące rynku książki w Polsce), analiza treści (podręczniki szkolne, dzienniki, tygodniki opinii), studia przypadków

(festiwale literackie), indywidualne wywiady pogłębione (przedstawiciele wydawnictw, pisarze, agenci literaccy) oraz zaktualizowaną ankietę opracowaną przez zespół Bourdieu. Taki dobór technik badawczych spełnia wymóg triangulacji i jednocześnie pozwala na wielowymiarowy opis struktury pola literackiego po 1989 roku w Polsce i jego relacji do innych pól. Autorzy monografii zadbali też o precyzyjny, w większości celowy, dobór próby do poszczególnych etapów badania. Badaniami objęto teksty poświęcone literaturze w dwóch czołowych dziennikach: „Gazecie Wyborczej” i „Rzeczpospolitej”, w tygodnikach opinii – „Polityce” i „Tygodniku Powszechnym” oraz w dwóch magazynach „lifestylowych” – „Twój Styl” i „Malemén”. W części poświęconej obecności najnowszej literatury polskiej w szkolnym *curriculum* polonistycznym analizie zawartości poddano 7 podręczników na poziomie ponadgimnazjalnym wydanych między 2002 a 2011 rokiem, a także tematy maturalne z lat 1990–2013. W ramach analizy struktury organizacyjnej i programowej polskich festiwali literackich w badaniu uwzględniono 7 czołowych festiwali w Polsce. W badaniu struktury pola wydawców uwzględniono 17 wydawnictw, które wybrano na podstawie wskazań pisarek i pisarzy oraz pozycji, jaką dane oficyny zajmują w polu literackim. Na uwagę zasługuje fakt przyjęcia przez badaczy zobiektywizowanych wskaźników ilościowych pozwalających na precyzyjne usytuowanie oficyn w polu (dane ekonomiczne, liczba nagród i nominacji dla autorów publikujących w danym wydawnictwie). W części poświęconej badaniu habitusu pisarzy przeprowadzono wywiady z 74 polskimi twórcami publikującymi po 1989 roku. Zastosowany dobór celowy opierał się na takich kryteriach, jak: nagrody i nominacje do wyróżnień literackich, obecność na listach bestsellerów i pojawienie się nazwiska w opracowaniach naukowych. Ważną częścią projektu badawczego było wydobycie na światło dzienne nowych graczy w strukturze pola literackiego, takich jak agenci literaccy, których wyróżnikiem jest działalność na styku literatury i biznesu, i których pojawienie się symbolizuje istotne przeobrażenia pola w ciągu ostatnich 25 lat.

Opisany powyżej dobór próby do poszczególnych etapów projektu pozwolił na zgromadzenie niezwykle bogatego, ale też i bardzo zróżnicowanego materiału badawczego. W konsekwencji, analiza danych w poszczególnych częściach monografii dokonana przez różnych autorów przeprowadzona została w nieco innym stylu ze szkodą dla spójności literackiej monografii. Widoczne jest to szczególnie w języku opisu w części trzeciej, w której jej autorowi (Jan Sowa) nie udaje się uniknąć suchej, wystandaryzowanej sprawozdawczości.

Autorzy raportu – dbając o konsekwentne stosowanie siatki pojęciowej Bourdieu (*pole, habitus, illusio, nomos, doksa*) – zadbali również o wierne, ale nie bezkrytyczne, zastosowanie warsztatu badawczego francuskiego socjologa. Tendencja ta szczególnie widoczna jest w części drugiej, w opisie struktury uniwersum wydawniczego. Autorom raportu udaje się uchwycić w realiach

potransformacyjnej Polski zjawisko dualności pola literackiego, które polega na przenikaniu się dwóch logik ekonomicznych – logiki rynkowej i antyeconomicznej logiki sztuki czystej, opisanych przez Bourdieu w *Regułach sztuki* (2001). Pierwszą z nich cechuje nastawienie na zysk ekonomiczny, krótki cykl wydawniczy, publikowanie autorów ortodoksyjnych, rozwinięty mechanizm promocji i dystrybucji. Logika druga – typowa dla małych wydawnictw literackich – opiera się na gromadzeniu kapitału symbolicznego, długim cyklu wydawniczym i publikacji autorów nieznanych, debiutantów. W świetle badań okazuje się, iż zjawisko opisane przez Bourdieu jako drugie stadium kształtowania się pola literackiego po fazie krytycznej (salonowej), dobrze oddaje realia przemian zachodzących w polskim polu literackim. Zastosowanie warsztatu metodologicznego i zakresu badań francuskich z lat siedemdziesiątych do polskich realiów z lat dziewięćdziesiątych XX wieku napotyka jednak na szereg ograniczeń. Jednym z nich jest nieobecność w obszarze badań francuskiego socjologa najnowszych technologii. Autorzy raportu uzupełnili tę lukę zadając pytania o miejsce mediów społecznościowych w strukturze pola literackiego, obecność literatury w internecie i związane z tym problemy z dystrybucją i prawem autorskim. Jeszcze innym ograniczeniem zdaje się być zastosowanie ankiety opracowanej przez zespół Bourdieu do badania „kultur klasowych”¹. Kwestionariusz został zaktualizowany poprzez wprowadzenie nazwisk polskich artystów czy współczesnych tytułów filmów w kafeterii pytań. W niektórych przypadkach zastosowano wierne tłumaczenie pytań kwestionariuszowych, co sprawia, iż wskaźniki habitusu klasowego z lat siedemdziesiątych odnoszące się do społeczeństwa francuskiego są w odniesieniu do współczesnego społeczeństwa polskiego nietrafne². Ostatecznie, ze względu na niewielki rozmiar próby i dostrzeżoną przez badaczy specyfikę społeczeństwa polskiego autorzy raportu zdecydowali się nie poddawać danych, uzyskanych w ankiecie, analizie statystycznej.

Mocną stroną projektu, którego efektem jest raport, jest próba uchwycenia społecznych aspektów polskiego pola literackiego w continuum czasowym rozciągającym się od 1989 do 2013 roku. Jednocześnie, stosunkowo niewiele autorzy raportu piszą o strukturze pola literackiego w latach 1945–1989, a zestawienie tych dwóch okresów mogłoby rzucić nowe światło na kierunek i specyfikę przemian w latach dziewięćdziesiątych i obecnie. Badacze ograniczają się do kilku ogólnikowych danych (liczba wydawnictw przed i po 1989) lub dosyć niejasnych sformułowań. W części drugiej autorzy (Tomasz Warczok, Alicja Pałęcka, Piotr Marecki) piszą:

¹ Ankieta opublikowana w Bourdieu 2005, s. 632–637.

² Na przykład pytanie o styl mebli zawiera odpowiedzi: „nowoczesny”, „stary”, „miejski”.

„Stare państwowe wydawnictwa były zatem tymi, które jako pierwsze utraciły specyficzną autonomię [podkr. M.D.] sprzed 1989 roku, z jej charakterystycznymi wielkimi nakładami, niezależnymi od sprzedaży” (s. 103).

Uważny czytelnik domyśla się, iż owa „specyficzna autonomia” dotyczy braku presji związanej z nierentownością przedsięwzięć wydawniczych w gospodarce centralnie planowanej. Jednak, mimo wszystko trudno dzisiaj mówić o autonomii w odniesieniu do propagandowych powieści z tezą z lat pięćdziesiątych. Należałoby zatem raczej mówić w tym przypadku o poddaniu autonomii pola literackiego polu władzy politycznej.

Jakie są cechy struktury polskiego pola literackiego? Jakie zmiany zaszły w nim w ostatnich 25 latach? Jaka jest sytuacja współczesnych pisarzy i pisarek? Jaka jest ich pozycja w polu literackim? W pierwszej części monografii, której autorem jest Grzegorz Jankowicz, czytelnik znajdzie skrupulatną analizę procesu heteronomizacji pola literackiego w okresie po transformacji. W części poświęconej zależnościom pomiędzy literaturą a ekonomią autor przedstawia najważniejsze czynniki przemian związanych ze stopniowym rozwojem gospodarki rynkowej w latach dziewięćdziesiątych: prywatyzacja dużych oficyn państwowych, zniesienie cenzury i reglamentacji papieru oraz stopniowe kształtowanie się rynku książki. Przemiany w strukturze własnościowej oficyn przynoszą szereg trudności związanych z dystrybucją książek. Jednocześnie – często dzisiaj mitologizowane – „szalone lata dziewięćdziesiąte” to okres powstawania nowych wydawnictw, które przyjmują strategię czysto rynkową, nastawione są na zysk ekonomiczny, koncentrują się na wysokonakładowych publikacjach podręczników szkolnych i autorów cieszących się dużą popularnością. Obok takich wydawnictw powstają też nowe małe oficyny literackie, których strategia opiera się na antyekonomicznej logice gromadzenia kapitału symbolicznego. Ilustracją tego zjawiska może być opisane w monografii studium przypadku oficyny Lampa i Iskra Boża. Pierre Bourdieu zwraca uwagę na fakt, iż logiki te rzadko występują w czystej postaci, często przenikają się w obrębie jednego wydawnictwa. Ilustracją tego zjawiska na gruncie polskim jest Wydawnictwo Znak i utworzone z jego kapitału Wydawnictwo Otwarte. Pod szyldem Znak ukazują się dzieła pisarzy konsekrowanych, o pozycji ortodoksyjnej, nieeksperymentalnych, takich jak: Czesław Miłosz, Wisława Szymborska, Ryszard Kapuściński, John Maxwell Coetzee, Maria Vargas Llosa, które pozwalają na pomnożenie kapitału symbolicznego. Pod szyldem Wydawnictwa Otwartego publikowane są głównie wysokonakładowe poradniki i literatura kobieca, co umożliwia gromadzenie kapitału ekonomicznego. Taka strategia wydawnicza sprawia, iż Znak jest obecnie największym wydawnictwem literackim w Polsce.

Analiza zależności pomiędzy ekonomią a literaturą prowadzi też do smutnego, podzielanego powszechnie wniosku, iż „z literatury nie da się wyżyć”. Pisarze i pisarki są skazani zatem na „podwójne życie”, uprawiając literaturę muszą

jednocześnie zajmować się inną formą zarobkowania – jako publicyści w wysokonakładowej prasie, nauczyciele akademicy czy pracownicy agencji reklamowych. Istotnym źródłem utrzymania dla pisarzy i pisarek pozostają dotacje ze środków publicznych i nagrody literackie. Tak pozyskane środki są jednak czynnikiem silnie uzależniającym twórców od konkretnych założeń programowych i ideologicznych.

Analiza zależności między literaturą a mediami przynosi kilka bardzo interesujących wniosków. Autor tej części raportu wskazuje na zmiany statusu pisarza w obiegu społecznym, który z autorytetu intelektualnego pojawiającego się w wysokonakładowych mediach, specjalisty od literatury – staje się komentatorem rzeczywistości społeczno-politycznej i egzystencjalnej. Miejsce autorytetów zajmują zaś celebryci, którzy pełnią funkcję przewodników konsumentów i ustalają hierarchę medialnych wartości i produkcji kulturowej. Dominacja medialnych środków konsekracji twórców nad narzędziami właściwymi dla sfery literackiej (profesjonalna krytyka literacka) uwidacznia się szczególnie w sposobie, w jaki funkcjonują instytucje nagród literackich fundowanych przez czasopisma. Główne wyróżnienia literackie w Polsce to przede wszystkim nagroda „Nike” fundowana przez „Gazetę Wyborczą” oraz „Paszporty Polityki” przyznawane przez tygodnik „Polityka”. Z jednej strony, nagrody te pozwalają na szerszy zasięg społeczny wyróżnionego dzieła, zasilają skromny budżet twórcy, z drugiej strony – stanowią silny czynnik heteronomizujący pole literackie, uzależniający autorów od założeń ideologicznych właściwych tym mediom. Analiza tekstów na temat literatury w dziennikach, tygodnikach opinii i czasopismach „lifestylowych” wyraźnie wskazuje na zróżnicowanie preferencji co do pisarzy, którzy prezentowani są na łamach prasy. Każdy z tytułów posiada niejako „swoich” pisarzy, których prace są komentowane i promowane. W ustaleniu własnych hierarchii twórców literatury redaktorzy czasopism często popełniają błąd *allodoksji* przypisując danemu artyście wartość kapitału symbolicznego, której w rzeczywistości nie posiada.

Analiza zależności między literaturą a edukacją prowadzi do wniosku o nieobecności współczesnej literatury polskiej powstałej po 1989 roku w curriculum edukacji polonistycznej w szkołach ponadgimnazjalnych. Uczniowie szkół średnich mają jedynie możliwość poznania twórców skupionych wokół „bruLionu” takich, jak: Marcin Baran, Olga Tokarczuk, Jacek Podsiadło, Andrzej Stasiuk i Krzysztof Varga. Wielu współczesnych twórców publikujących po 1989 roku przedstawiono w podręcznikach w sposób fragmentaryczny. W edukacji polonistycznej dominuje tradycyjna matryca historyczno-literacka, która nie uwzględnia najważniejszych zjawisk literackich. Taki model kształcenia prowadzi do uformowania odbiorców – konsumentów literatury współczesnej szczególnie podatnych na opinię celebrytów – przewodników po świecie „medialnej literatury”.

Polem, które warto byłoby poddać eksploracji w przyszłych badaniach, jest obszar polityki, zarówno w wymiarze szczegółowych polityk kulturowych, które wyznaczają ramy strategii i kierunki działalności aktorów w polu, jak też i w wymiarze symbolicznej presji stosowania przez pisarzy swoistego języka „politycznej poprawności”, tematyki twórczości, odzwierciedlenia w literaturze realiów życia we współczesnym społeczeństwie polskim. Analiza taka wybiega poza zakres prezentowanego projektu badawczego, wydaje się jednak obiecującą perspektywą dla przyszłych badaczy.

Trzon raportu stanowi część druga autorstwa Tomasza Warczoka, Alicji Pałęckiej i Piotra Mareckiego. W części tej autorzy konstruują mapę pola wydawniczego wyznaczając w nim cztery obszary utworzone przez przecięcie osi „ortodoksja vs heterodoksja” oraz „kapitał symboliczny vs kapitał ekonomiczny”. W sektorze wydawnictw publikujących autorów uznanych (konsekrowanych) o dużym kapitale symbolicznym i ekonomicznym sytuują się takie wydawnictwa jak Znak, Wydawnictwo Otwarte, Wydawnictwo Literackie, Świat Książki, Zysk i Spółka. W sektorze wydawnictw, które publikują twórczość autorów mniej rozpoznawalnych, dla których instytucje konsekracji zdają się bardziej istotne znajdują się takie oficyny, jak: Fundacja Ha!art, Biuro Literackie, Lampa i Iskra Boża. W sektorze wydawnictw poniżej linii przecinającej oś heterodoksja vs ortodoksja umieszczono wydawnictwo poetyckie Rozdzielczość Chleba, którego strategia stanowi dobrą ilustrację antyeconomicznej logiki sztuki czystej. Wydawnictwo publikuje niekonsekrowanych (heretyckich) twórców, często – debiutantów, prowadzi działalność nienastawioną na zysk ekonomiczny. Przydatną kontynuacją badań autorów raportu byłoby stworzenie całościowej mapy pola wydawniczego, co jednak wymagałoby osobnego projektu badawczego i dotarcia do trudnodostępnych danych pozwalających na usytuowanie ich w strukturze pola.

Ważną obserwacją wynikającą z analizy wywiadów z przedstawicielami wydawnictw jest powszechna dualna strategia działalności wydawniczej, która obejmuje aktywności związane zarówno z zyskiem ekonomicznym (wysokie nakłady, PR, promocja), jak też i budowanie marki opartej na prestiżu i zasobach symbolicznych. Zasadniczą cechą różnicującą strategię wydawnictw jest ich wielkość. Duże wydawnictwa o rozbudowanej strukturze nie uczestniczą aktywnie w środowisku literackim, mniejsze znaczenie przywiązują do takich instytucji, jak nagrody (chyba że „branżowe”) czy krytyka. Wydawnictwa małe – zatrudniające od jednej do kilku osób – są znacznie bardziej zaangażowane w działalność środowisk literackich, istotnym zasobem jest dla wydawnictwa sieć powiązań i relacji osobistych (networking), ważnym zasobem symbolicznym pozostają nagrody i głosy krytyków. Bez względu na wielkość wydawnictwa respondenci przyznają jednak, iż w ostatnich latach znacznie osłabło znaczenie nagród literackich – w mniejszym stopniu niż na przełomie wieków

przekładają się one na zyski z publikacji. Marginalną rolę w polu literackim odgrywa również krytyka literacka, która zdaniem wielu respondentów jest nieprofesjonalna i skorumpowana.

Bardzo istotnym i nowatorskim elementem projektu były wywiady z agentami literackimi, redaktorami prowadzącymi i specjalistami PR jako nowymi aktorami w polu uniwersum literackiego (wydawnictwa, autorzy i autorki). Ich odpowiednikiem w polu nauki są brokerzy informacji. Profesje te ciągle nie są dokładnie zbadane i opisane w polskiej socjologii. Działalność agentów może mieć wpływ na produkcję literacką („urynkowienie treści”), jednak najciekawszą obserwacją wynikającą z analizy wywiadów z nowymi aktorami jest przeniesienie uwagi w sposobie mówienia o książkach z samej publikacji i jej treści na towarzyszący jej „temat”. Głównym zadaniem nowych aktorów jest zatem tworzenie opowieści, narracji, „tematu”, który będzie towarzyszyć publikacji zapewniając jej szeroki zasięg społeczny. Działalność agencji literackich w Polsce wciąż zdaje się być w stadium raczkującym, stąd respondenci często wskazują na pracę w warunkach braku przejrzystych standardów, reguł zachowania w kontaktach autor–agent–wydawca.

Ostatnia – trzecia część raportu – autorstwa Jana Sowy – opiera się na danych uzyskanych w wywiadach pogłębionych oraz ankiecie z pisarzami i pisarkami, a jej celem jest analiza habitusu literackiego. Wywiady objęły takie obszary problemowe, jak: warsztat pracy, relacje z wydawnictwami, kondycję materialną, relacje z mediami i krytyką, komunikację i autoprezentację, instytucje, grupy, kręgi i zrzeszenia literackie, stosunek do problemów społeczno-politycznych, rekreację i życie towarzyskie. Habitus literacki autor tej części raportu definiuje jako:

„zespół trwałych dyspozycji do określonego działania w polu literackim, ostrzegania i analizowania relacji w jego obrębie oraz reagowania na jego poszczególne elementy” (s. 166).

Analiza wypowiedzi pisarzy i pisarek przynosi dosyć ponury wizerunek tej kategorii społecznej jako prowadzącej „podwójne życie” (twórczość literacka i konieczność pracy zapewniającej utrzymanie się), niezwykle zróżnicowanej i zatowarowanej (brak poczucia i potrzeby przynależności do środowiska literackiego, grup i stowarzyszeń). Deklarowana sytuacja materialna pisarzy i pisarek prowadzi autora tej części raportu do wniosku, iż wszyscy twórcy znajdują się na pozycji zdominowanej ponieważ całe pole literackie jest radykalnie zheteronomizowane. Najciekawszą obserwacją wynikającą z badania – potwierdzającą wnioski z poprzednich etapów – jest brak w polu literackim wewnętrznych instytucji ustalających hierarchię i usytuowanie twórców w polu. Taką naturalną instytucją winna być krytyka literacka. Wypowiedzi pisarzy i pisarek – podobnie jak przedstawiciele wydawnictw – świadczą o zupełnie marginalnej roli tej instytucji dla pozycjonowania twórców w polu. Jeśli dodać do tych opinii

widoczną wśród pisarzy nieufność w stosunku do instytucji nagród literackich, okaże się, iż pole literackie pozbawione jest podstawowych instytucji, pozwalających na uznanie go za autonomiczne. Wywiady z pisarzami i pisarkami wskazują również na dużą niechęć w stosunku do aktywnego udziału w grupach i zrzeszeniach literackich, unikanie uczestnictwa w mediach oraz stosunkowo wysoki stopień ignorancji związany z zagadnieniem praw autorskich (wysokie przyzwolenie na „piractwo”). Na szczególną uwagę zasługuje specyficzne rozproszenie środowiska polskich twórców literatury i ich duże zróżnicowanie. Tylko w przypadku czterech twórców (Andrzej Stasiuk, Olga Tokarczuk, Jerzy Pilch, Dorota Masłowska) respondenci byli skłonni zgodzić się co do ich konsekrowanej pozycji w polu. Rozproszenie i zróżnicowanie opinii respondentów jest też widoczne w warstwie stylistycznej tej części raportu, w której jej autorowi z trudem udaje się uchwycić główne trendy i wątki wypowiedzi respondentów. Rozproszenie tych wątków potęguje jeszcze przyjęta przez autora struktura sprawozdawcza, w ramach której po omówieniu głównych tendencji w wypowiedziach respondentów wylicza on pozostałe – jednostkowe opinie w formie wyrwanych z kontekstu wypowiedzi zapisanych w odmiennych formach gramatycznych. Taki rytm sprawozdania może wywołać u czytelnika poczucie zagubienia.

Zakrojony na szeroką skalę, wielowymiarowy projekt badawczy przynosi negatywną odpowiedź na pytanie o autonomię polskiego pola literackiego oraz tezę o „niedoformowaniu” habitusu literackiego współczesnych pisarzy i pisarek. Zależność pola literackiego od pola mediów, gospodarki i władzy politycznej wykazały zarówno analizy uniwersum wydawniczego, jak i innych aktorów pola – twórców oraz agentów literackich.

Monografia *Literatura polska po 1989 roku...* zainteresuje szczególnie specjalistów z zakresu socjologii literatury i sztuki. Jest pierwszą, napisaną konsekwentnie i udaną próbą zastosowania siatki pojęć i programu badań Bourdieu na gruncie polskim, co za tym idzie – wykracza poza tradycyjny, zdefiniowany już w latach trzydziestych XX wieku przez Stanisława Ossowskiego obszar socjologicznych zainteresowań sztuką (Ossowski 1966). Jednocześnie w socjologii kulturowej Bourdieu kultura jako „zmienna zależna” traktowana jest jako zasób, który pozwala na lepsze usytuowanie w danym polu. W programie tym brakuje poszukiwania intersubiektywnych znaczeń, jakie aktorzy nadają poszczególnym faktom społecznym oraz analizy mechanizmu konstruowania wiedzy potocznej, która motywuje i ukierunkowuje działania aktorów. Wielkim nieobecny w omawianym raporcie z badań jest czytelnik, jego sposób postrzegania współczesnej literatury, a nade wszystko – strategia negocjowania znaczeń w niej zawartych.

Jako swoiste antidotum dla ograniczeń programu badawczego Bourdieu można przywołać „mocny program” socjologii kulturowej Jeffrey'a Alexandra. Takie

podejście wymagałoby znacznej zmiany optyki badawczej i wyjścia poza siatkę pojęciową zaproponowaną przez francuskiego socjologa. W programie Alexandra kultura, a ściślej rzecz biorąc – „struktura kulturowa”, ma charakter zmiennej niezależnej. To, co interesuje badacza, to tekst społeczny, który rozumieć można jako współczesną wersję durkheimowskiego „wyobrażenia społecznego” i który najpełniej uwidacznia się w sferze publicznej. Ów tekst społeczny ujęty w ramy narracji, kodu i gatunku stanowi specyficzny „klej” tkanki społecznej, pozwala ocenić działanie aktora w kategoriach moralnych (dobra i zła), ma decydujący wpływ na motywacje i działania aktora. Jednocześnie sfera publiczna sprzęgnięta jest z innymi sferami instytucjonalnymi, takimi jak: gospodarka, media, polityka. Jedną z takich sfer w „mocnym programie” badawczym mogłaby być literatura. Zmiana paradygmatu wymaga zmian siatki pojęć. Zastąpienie pojęcia *pola* jako przestrzeni „obiektywnych relacji między jednostkami bądź instytucjami rywalizującymi o te same stawki” (Bourdieu 1993) pojęciem *sfera* jako funkcjonalnej i zinstytucjonalizowanej przestrzeni życia społecznego pozwala miast analizy zasobów symbolicznych, które decydują o położeniu aktora w polu badać znaczenia zawarte w narracji społecznej, które są wynikiem przenikania się sfer instytucjonalnych i sfery publicznej. Dopiero w ramach studiów nad narracją społeczną możliwa staje się analiza motywacji i działań poszczególnych aktorów i zrozumienie znaczenia, jakie oni sami przywiązują do swojego wewnętrznie doświadczanego świata (w sensie fenomenologii Alfreda Schütza [2008]). Autor alternatywnego w stosunku do prezentowanego projektu socjologicznego badania literatury polskiej po 1989 roku musiałby zatem koncentrować się na analizie narracji społecznej na temat literatury i dopiero w jej kontekście badać motywacje i działania aktorów sfery literatury: wydawnictw, pisarzy i pisarek oraz czytelników. Taki projekt wymagałby też zasadniczych zmian w metodologii – technikach i narzędziach badawczych, takich jak zastosowanie analizy narracji w przekazach medialnych, sondażu diagnostycznego, jakościowej analizy recepcji literatury, która pozwala odtworzyć intersubiektywną mapę znaczeń i ukierunkowuje działalność pisarzy i pisarek oraz strategie czytelników.

Monografia *Literatura polska po 1989 roku...* nie jest publikacją, którą można rekomendować szerokiej publiczności, głównie ze względu na specyficzny, dosyć hermetyczny język i siatkę pojęć, którą konsekwentnie za Bourdieu stosują autorzy raportu. Ponadto, pierwszy człon tytułu książki może zmylić niejednego czytelnika, który nie jest zaprzyjaźniony z socjologią francuskiego badacza – sugeruje on raczej historyczno-literacki zarys najnowszej literatury polskiej powstałej po 1989 roku. Raport jednak powinien znaleźć się na obowiązkowej liście lektur wszystkich czytelników zainteresowanych społecznymi aspektami literatury polskiej ostatniego dwudziestopięciolecia. Z całą pewnością książka stanowi pracę pionierską, wyznacza nowe perspektywy w socjologicznych

badaniach literatury i sztuki na gruncie polskim. Dodatkowo, czytelników przywiązujących szczególną wagę do estetyki papierowej publikacji czeka duża przyjemność z obcowania z książką bardzo starannie wydaną, co jest zasługą autora projektu typografii i okładki – Jakuba Woynarowskiego.

Literatura

- Alexander, Jeffrey. 2010. *Mocny program socjologii kulturowej*. W: Tenże, *Znaczenie społeczne. Studia z socjologii kulturowej*. Tłum. S. Burdziej i J. Gądecki. Kraków: Nomos.
- Bourdieu, Pierre. 1993. *Sociology in Question*. London: Sage.
- Bourdieu, Pierre. 2001. *Reguły sztuki. Geneza i struktura pola literackiego*. Tłum. A. Zawadzki. Kraków: Universitas.
- Bourdieu, Pierre. 2005. *Dystynkcja. Społeczna krytyka władzy sądzenia*. Tłum. P. Biłós. Warszawa: Scholar.
- Merton, Robert. 2002. *Teoria socjologiczna i struktura społeczna*. Tłum. E. Morawska i J. Wertenstein-Żuławski. Warszawa: WN PWN.
- Ossowski, Stanisław. 1966. *Socjologia sztuki. Przegląd zagadnień*. W: Tenże, *Dziela*, t. 1: *U podstaw estetyki*. Warszawa: PWN, s. 363–392.
- Schütz, Alfred. 2008. *O wielości światów. Szkice z socjologii fenomenologicznej*. Tłum. B. Jabłońska. Kraków: Nomos.